

Litt om nyere språkhistorie

Det var i 1830-årene at en for alvor begynte å diskutere språkforholdene i Norge. Unionen med Danmark var historie, og den norske nasjonalromantikken var blitt et nytt samlingspunkt. Det ble en nasjonal oppgave å skaffe landet vårt et eget skriftspråk som var tilpasset vår norske natur, være- og tenkemåte.

Henrik Wergeland (1808–45) kalte det danske skriftspråket "den tungeste av de Forbandelser, som den gamle Forbindelse har efterladt seg" og introduserte nye, folkelige, norske ord i sine skrifter. Han hadde en motstander i Johan Sebastian Welhaven (1807–73), som ville bevare det danske skriftspråket, og særlig i Peter Andreas Munch (1810–65), som for det første mente at språket burde følge sine egne lover, og for det andre ville ha seg frabedt at oppnorskingen, om den først skulle finne sted, skulle ta utgangspunkt i talemålet til "den laveste Pøbel i de mere fordervede Egne". "Oldsproget" burde være rettesnor for det nye språket, mente han og kritiserte det "usystematiske og inkonsekvente" i oppnorskingen: En eventuell oppnorsking burde ha en ren, høyverdig dialekt som utgangspunkt, ikke et sammensurium av dialekter. At også "Oldspråket" hadde mange dialektiske variasjoner, var sannsynligvis ukjent for både Aasen og Munch.

Peter Christen Asbjørnsen (1812–85) og Jørgen Moe (1813–82) var først ute med å bruke systematikk i oppnorskingen. Wergeland hadde banet veien, men lå nå på sykeleiet og kom til å dø i denne perioden. Asbjørnsen og Moe innførte også mange særnorske ord i sine innsamlede eventyr, men de bøyde dem på dansk vis. Syntaks, ordbruk og stil (talemåter), derimot, var umiskjennelig norsk. Bjørnstjerne Bjørnson (1832–1910) og Henrik Ibsen (1828–1906) var blant dem som hentet inspirasjon fra eventyrene helt fra det første heftet kom ut i 1841: Språket i eventyrene ble et mønster for hva også andre kunne skrive. Jørgen Moes sønn, Moltke Moe (1859–1913), hadde fullmakt til å tilpasse nyutgavene av eventyrene til det stadig "norskere" skriftspråket ellers i samfunnet, og eventyrerspråk og annet språk kom til å påvirke hverandre gjensidig.

I midten av 1800-tallet kom småbrukersønnen Ivar Aasen (1813–96) fra Ørsta på banen. I 1848 la han fram *Det norske Folkesprogs Grammatik*, og i 1850 kom så *Ordbog over det norske Folkesprog*, som han selv så på som hovedverket. De to verkene var basert på ord og talemåter som Aasen hadde samlet inn på sine reiser rundt i landet. I systematiseringen hadde han brukt norrønt som rettesnor. Dette fikk også Munch til å juble: Han kalte Aasens grammatikk "et Nationalverk, af hvilket det hele Folk kan være stolt".

Knud Knudsen (1812–95) mente den nye rettskrivningen burde være mest mulig ortofon og bygd på talemålet til den "dannede Klasse" og ikke på "Almuens Sprog", dessuten mente han at gradvis fornorsking måtte være best, og at Ivar Aasen gikk for fort fram. Knudsen fikk sterk kritikk for sin framferd med det danske scenespråket i egenskap av språkkonsulent ved Den dramatiske Skole (fra 1854: Det norske Theater). Han fikk gjennomført norske ord som sjø og folke (til avløsning for sø og folket – uttalt med t) og harde konsonanter i ord som tape og rot, og kritikerne erklærte sin avsky for denne "Rendestens-Norsk", som enkelte hevdet de "kjente direkte ubehag ved".

Nå i 1860-årene var det flere som mente at oppnorskingen hadde gått for langt. Aktive inngrep i skriftspråket var fremdeles noe nytt, og vi skal huske at dette var før Tegnér's og Saussures tid; empirien og støtten fra forskningshold var liten. Bjørnson, som lenge hadde brukt "ravnorske" ord i sine bøker, særlig i sine bondefortellinger, hadde fjernet de mest

avstikkende norske formene da bøkene kom ut på nytt. Han kom til å skifte side i språkdebatten og var i sine siste år forkjemper for dansk skriftspråk.

De første reformene

Den første norske rettskrivningsreformen, vedtatt i 1862, var ikke basert på nasjonale, men på ortofone hensyn. Departementet tok da til følge fire av Knudsens fem ortofoniforslag og avskaffet

stum e
fordoblingen av e, i og u for å vise stavelsens lengde
c, ch, og q som tegn for k
ph som tegn for f

En del småendringer i reglene ble gjort i årene som fulgte. I 1877 tillot departementet at de skolene som ønsket det, kunne gå over til små bokstaver i fellesnavn; bruken var allerede utbredt. Det ønsket de fleste, og i 1885 ble dette regelen.

Fra 1893 fikk elevene skrive alle de særnorske formene som var tatt inn i Nordahl Rolfsens Læsebog for Folkeskolen, som var kommet i første utgave året før. Moltke Moe, som var faglig og særlig språklig konsulent for boka, hadde sett til at hjemlige ord og vendinger avløste de unorske der det var mulig, men konsekvensen var det så som så med, og det skulle vise seg at elevene tok i bruk flere former fra leseboka enn det en hadde ønsket: "Rolfsen-feilene"s epoke var innledet. Skolestyrer Jonathan Aars' (1837–1908) Retskrivningsregler til Skolebrug, som var kommet ut i første utgave i 1866, ble autorisert til skolebruk av Kirke- og undervisningsdepartementet i 1885, og reglene i denne var fra da av å betrakte som offisielle. Nye regler ble, etter hvert som de ble vedtatt, tatt inn i Aars' bok.

12. mai 1885 vedtok Stortinget å likestille "det norske Folkesprog" med det "almindelige Skrift- og Bogprog". Det danske skriftspråkets monopolstilling var brutt. For landsmålet kom det andre regler til andre tider, de første i 1893.

Språkreformer 1907–1981

I dette århundret har vi hatt fem store reformer for riksmål/bokmål (kalt bokmål fra 1929), henholdsvis i 1907, 1917, 1938, 1959 og 1981. I tillegg til de store reformene har det til stadighet blitt gjort småendringer og justeringer. 1907-reformen måtte til blant annet for å sette i system tidligere endringer. Reformen skulle rydde litt opp i den relativt store valgfriheten og, der det hørde seg, framheve de norske formene på bekostning av de danske. Hardere konsonanter, dobbeltkonsonanter i utlyd og norskere bøyninger var noen av stikkordene. Men valgfriheten forble stor. Seinere reformer skulle følge den samme fornorskninglinjen. Med 1917-reformen ble noe av valgfriheten fra 1893 og 1907 tatt bort, men samtidig ble mer valgfrihet innført på andre områder, og resultatet ble alt i alt større valgfrihet enn før. Hensikten med det siste var å lette sammensmeltingen mellom de to målformene, som begge ble regulert i 1917. De norske formene ble foretrukket framfor de danske der en mente det hørde seg.

I løpet av 1930-årene ble det stadig klarere at situasjonen med to målformer ville kunne skape uoverstigelige problemer. Målstrid hadde en allerede sett mye av. Noe måtte gjøres, og en bestemte seg for å satse på en enda større tilnærming mellom bokmålet og nynorsken (kalt det

fra 1929). Nå skulle en del av de valgfrie formene fra 1917 og tidligere gjøres obligatoriske. Med 1938-reformen fikk de harde konsonantene mer opphøyd status enn før, flere obligatoriske hunkjønnsformer på -a ble gjennomført, diftonger kom til heder og verdighet i bokmålet, mens tillatte monoftonger fra forrige reform (som drøm) gikk ut igjen i nynorsk. Tilnærming av de to målformene og nedskjæring av de valgfrie formene var to mål som ikke var så enkle å forene, og det skulle da også vise seg at valgfriheten var vel så stor etter 1938.

Språknemnd og språkråd

Frankrike hadde hatt sitt Académie Française siden 1635, Sverige hadde hatt sitt Svenska akademien siden 1786 (Nämnden för svensk språkvård -- senere Svenska språknämnden opprettet i 1944), Finland fikk sitt Suomen Akatemian Kielitoimisto (Finlands Akademis Språkbyrå) i 1949, og Danmark var i ferd med å planlegge sin Dansk Språknævn (konstituert 1955). Behovet for et rådgivnings- og normeringsdyktig språkorgan følte også her i landet; en ønsket et råd som kunne arbeide uavhengig av departementet. Kravene kom fra både konservativt og radikalt hold, men det var de konservative bokmålsfolka som stod sterkest på.

Riksmålsforbundets forslag i en brosjyre fra 40-årene gikk ut på følgende (Hellevik 1964:12):

"[...] For å få sprogstriden løst på en mere faglig betryggende måte enn hittil forsøkt, henstiller man til forbundsstyret å gå til regjeringen med en forestilling i saken, idet man mener, at dette viktige og øntålige spørsmål bør utskilles fra dagens aktuelle økonomiske og sociale politikk. I den hensikt foreslår man, at det henstilles til Stortinget å delegere sin myndighet i rettskrivningsspørsmålet til en sakkyndig sprognevnd (eller sprogakademi) med det mandat å følge sprogutviklingen og, med visse mellomrum på ikke under tyve år, å fastsette de endringer i rettskrivningen som sprogutviklingen krever. Denne nevnd må som sin første oppgave ha å gjennomgå og rette på rettskrivningen av 1938 [...]"

Flere av Riksmålsforbundets forslag var tatt hensyn til da Norsk språknemnd ble opprettet i desember 1951. Språknemnda møttes første gang i april året etter med 30 medlemmer, 15 fra hver av målformene. I formålsparagrafen het det:

"Norsk språknemnd er et rådgivende organ. På grunnlag av vitenskapelig gransking skal ho gje styresmaktene og ålmenta råd og rettleiing i språkspørsmål og i dette arbeidet fremja tilnærming mellom dei to skriftmåla på norsk folkemåls grunn."

Denne paragrafen kunne ikke Riksmålsforbundet godta: Det nektet å la seg representere ved Norsk språknemnd og forble utenfor.

Språknemndas første oppdrag for departementet var å utarbeide en læreboknormal for hver av de to målformene: Det måtte bli lettere å lære rettskrivning, dessuten måtte det bli fastere regler for målbruken i skolebøkene. Tanken om en egen strammere norm for lærebøker var ikke ny. Første gang det hadde vært stilt opp en slik normal, var etter rettskrivningsreformen av 1907, og denne tradisjonen hadde vært fulgt opp ved seinere reformer. Etter fem års arbeid og mye motstand, særlig fra konservative krefter, ble *Framlegg til læreboknormal 1957* lagt fram for departementet den 28. juni 1957. Etter en prosess med kritikk og svar på kritikk trådte læreboknormalen i kraft 1. august 1959. Læreboknormalen justerte 1938-reformen, den satte et skarpere skille mellom de formene elevene kunne skrive, og de formene som skulle brukes i lærebøker. En del lydrette former, som *sto* og *ba* fra 1938-reformen, ble skjøvet i bakgrunnen igjen, noen stemte konsonanter ble gjeninnført (f.eks. *hige* og *skjøge*). Bokmålet

tilnærming mot nynorsk fortsatte, diftongene ble i enda større grad trukket fram. I nynorsk kom monoftongene fra 1917-reformen inn igjen, men nå bare som klammeformer. I lærebøkene skulle diftongformen brukes.

1950-årene var preget av heftig språkdebatt. 1938-reformen og ikke minst Språknemndas formålsparagraf om "tilnærming mellom dei to skriftmåla" falt mange tungt for brystet, og aksjoner mot samnorsk ble satt i gang, blant annet på initiativ fra Riksmålsforbundet (opprettet 1907). Så stor strid ble det at Arbeiderpartiet, som hadde sett det som et viktig demokratisk krav å få til et skriftlig samnorsk, måtte stryke en paragraf om dette i partiprogrammet sitt: En ny komité sammensatt av språkfolk fra flere leirer, Vogt-komiteen, ble satt ned i 1964 for å gå gjennom den vanskelige språksituasjonen på nytt og se hva som kunne gjøres for å fremme toleranse mellom de stridende gruppene. En av resultatene etter flere års drøftinger ble det nye språkgorganet Norsk språkråd, som kom til å erstatte Norsk språknemnd fra 1. februar 1972. Blant Språkrådets 42 medlemmer skulle det også være representanter fra Riksmålsforbundet, Noregs Mållag (opprettet 1906) og Landslaget for språklig samling (opprettet 1959). Tilnærmingparagrafen var nå mindre normativ.

Norsk språkråd fikk denne formålsparagrafen:

"Det opprettes et råd for språkvern og språkdyrking. Rådet skal ha navnet Norsk språkråd. Norsk språkråd skal:

- a. verne om den kulturarv som norsk skriftspråk og talespråk representerer, fremme tiltak som kan øke kunnskapen om norsk språk, dets historie og egenart, fremme toleranse og gjensidig respekt i forholdet mellom alle som bruker norsk språk i dets forskjellige varianter, og verne om den enkelte borgers rettigheter når det gjelder bruken av språket,
- b. følge utviklingen av norsk skriftspråk og talespråk og på dette grunnlag fremme samarbeid i dyrkingen og normeringen av våre to målformer og støtte opp om utviklingstendenser som på lengre sikt fører målformene nærmere sammen,
- c. gi myndighetene råd i språkspørsmål, særlig når det gjelder språkbruken i skolen, i Norsk rikskringkasting og i statstjenesten, uttale seg om prinsipper for normering av skriftspråket og av stedsnavn, og komme med forslag om lovgivning i språkspørsmål,
- d. gi råd og rettledning til allmennheten,
- e. fremme og delta i nordisk samarbeid om språkdyrking, og
- f. sørge for at resultatene av rådets arbeid blir gjort kjent."

Slik arbeidet med læreboknormalen hadde vært Norsk språknemnds største sak, ble revisjonen av bokmålsnormalen Norsk språkråds første store oppgave. Språkrådet anbefalte overfor departementet at bokmålsreglene ble revurdert og liberalisert, og fikk framover gjennomført flere endringer, blant annet skrivemåten av mange enkeltord og bøyningen av en rekke substantiver og verb. En del former som avvek fra den offisielle rettskrivningen, skulle ikke regnes som feil lenger, det gjaldt bl.a. -en i obligatoriske hunkjønnsord og -ene i bunden form flertall av intetkjønn (vedtatt i 1976). Riksmålsforbundet hadde presset på i flere år, og i 1981 godkjente Stortinget at mange riksmålsord ble tatt inn i bokmålet igjen. Former som fjel, syd, bjerck og multe ble igjen tillatt, mens former som nu, efter, lompe, farve og syv måtte fremdeles stå utenfor. I tillegg til at stavemåten av mange enkeltord ble endret, ble bøyningen endret for vel 500 intetkjønnsord, 1100 hunkjønnsord, ca. 240 svake verb, et fåtall sterke verb og dessuten den ubestemte artikkelen i hunkjønn og genitiv av hunkjønnsord. 1981-vedtaket var like mye et språkpolitisk vedtak som et rettskrivningsvedtak. Det var viktig å få fred med Riksmålsforbundet og dets interesser.

Riksmålsforbundet har også etter 1981-reformen arbeidet for å få flere tradisjonelle riksmålsord inn i rettskrivningen for bokmål. Samtidig har det tatt inn en del bokmålsformer i riksmålsordlista (1985: farge, hage, snø, språk, hage, nemnd, etter og gruve). Det er blitt stadig vanskeligere å skille riksmål fra bokmål. Med 1981-reformen ble det åpnet for at bokmålet kunne fjerne seg mer fra nynorsken, samtidig ble det likevel lettere å skrive radikalt bokmål, så et direkte brudd med den 74 år gamle tilnæringslinja kunne en likevel ikke kalle det.